

Suomalaisten suhde rokotuksiin — mitä tuoreet kyselytutkimukset kertovat

Katsauksessa esitellään suomalaisten rokotusasenteita kartoittavia tuoreita kyselyjä ja tehdään niiden pohjalta kuvailevaa analyysia. Kyselytulosten valossa suomalaiset luottavat kansainvälisessä vertailussa erittäin vahvasti rokotteiden tehokkuuteen ja turvallisuuteen. Myöskään valtakunnallisen rokotusrekisterin tiedot rokotuskattavuuden kehityksestä eivät tue julkisuudessa toisinaan esitettyjä väitteitä rokotuksista kieltäytymisen merkittävästä kasvusta. Tutkimustietoa suomalaisten suhtautumisesta rokotuksiin tarvitaan kuitenkin lisää, erityisesti alueellisesta vaihtelusta. Kyselytutkimusten rinnalle kaivataan myös laadullista tutkimusta rokotusasenteista.

ASIASANAT: Rokotukset, asenteet, luottamus, rokote-epäröinti

ESA VÄLIVERRONEN, JONAS SIVELÄ, HANNA NOHYNEK

YDINASIAAT

- Suomalaisten rokotusasenteita on aiemmin tutkittu vähän
- Suomalaiset luottavat vahvasti rokotteiden tehokkuuteen ja turvallisuuteen
- Selvä vähemmistö kannattaa rokotusten vapaaehtoisuutta
- Kansainvälisessä ja myös pohjoismaisessa vertailussa suomalaiset suhtautuvat myönteisesti rokotuksiin
- Kyselytutkimusten rinnalle tarvitaan myös laadullista tutkimusta suhtautumisesta rokotuksiin

JOHDANTO

Rokotukset, niiden kattavuus, niihin liittyvä epäröinti ja niistä kieltäytyminen ovat herättäneet paljon keskustelua viime vuosina. Erityisesti kansainvälisessä keskustelussa on oltu huolissaan rokotuskattavuuden laskusta. Tätä keskustelua ovat ruokineet myös väitteet rokotusten haitoista sekä näkemykset rokotteiden tarpeettomuudesta ja tehotomuudesta. Viime vuonna Maailman terveysjärjestö nimesi rokotusepäröinnin (vaccine hesitancy) yhdeksi kymmenestä tärkeimmästä terveysuhkasta. On kuitenkin syytä painottaa, että ”vaccine hesitancy” ei merkitse aivan samaa kuin rokotu-

sepäröinti tai -vastaisuus. Vaccine hesitancy on termi, jota käytetään kuvaamaan niitä seikkoja, jotka vaikuttavat rokottamattomuuteen, kuten riskikäsitykset ja palvelujen vaivattomuus – mutta myös rokotteisiin liittyvä epäröinti tai vastustus (1).

Keskustelu rokotusten haitoista on virinnyt meilläkin viimeisten kymmenen vuoden aikana. Näin tapahtui erityisesti sikainfluenssarokotuksiin liittyneiden narkolepsiatapausten jälkeen. Eurooppalaisessa vertailussa on arvioitu, että nimenomaan sikainfluenssapandemian jälkeen rokotusasenteet ovat muuttuneet kriittisemmiksi (2). Niin sanottua ideologista vastustusta rokotteita ja rokottamista kohtaan on kuitenkin ollut olemassa jo rokottamisen alkua ajoista alkaen (3,4,5). Suomalaisten rokotusasenteita on alettu tutkia tarkemmin vasta aivan viime vuosina (ks. 6,7,8,9, 10).

Vaikka julkisessa keskustelussa ajoittain epäillään rokotuskattavuuden laskeneen merkittävästi, näin ei ole todellisuudessa käynyt, vaan Suomen rokotuskattavuus on kansainvälisessä vertailussa erittäin korkea ja jopa noussut viime vuosien aikana. Valtakunnallisen rokotusrekisterin tietojen mukaan vain noin prosentti lapsista ei ole saanut kansallisen rokotusohjelmaan kuuluvia perusrokotuksia lainkaan kolmeen ikävuoteen mennessä. Kouluikään ehtineistä lapsista ilman

peruserokotuksia jää 0,6 prosenttia (11). Kansainvälisessä tutkimuksessa kiinnostus rokotusasetisiin on virinnyt 2010-luvulla (1,12,13,14).

Katsauksessa esittelemme ensisijaisesti vuonna 2019 julkaistujen Tiedebarometrin (15) ja Lääkebarometrin (16) yhteyteen tehtyjä kyselyjä rokotusaseteista. Lisäksi vertailemme niitä kahteen tuoreeseen kansainväliseen kyselyyn, eli rokotusaseteitä selvittäneen eurobarometrin, Special Eurobarometer 488/2019 (17.) ja laajan kansainväliseen tiede- ja rokotusaseteitä selvittäneen Wellcome Trustin kyselyn, Wellcome Global Monitor 2018 (18) tuloksiin. Vertailemme suomalaisten rokotusaseteitä suhteessa muihin saman tyyppisiin maihin, erityisesti pohjoismaihin ja pyrimme tulkitsemaan suomalaisia erityispiirteitä suhtautumisessa rokotuksiin. Käytämme myös valtakunnallisen rokotusrekisterin kattavuustietoja kyselyvuoden ajalta lasten ja 65 vuotta täyttäneiden aikuisten osalta.

EU:n rokotebarometri pohjautuu monelta osin Vaccine confidence –hankkeeseen (13), jossa on hahmoteltu suuntaviivoja rokote-epäröinnin mittaamiseen kyselytutkimuksissa. Siinä rokote-epäröintiä on selitetty ”kolmen c:n” avulla. Ensinnäkin rokotamiseen liittyvä luottamus (confidence) liittyy kokemuksiin puutteista rokotteiden turvallisuudessa ja tehokkuudessa. Toiseksi asenteisiin vaikuttaa näkemys rokotteiden tarpeettomuudesta (complacency) ja kolmanneksi käsitys siitä, että rokotteiden ottaminen on vaivalloista ja kallista (convenience). Nämä teemat vaikuttavat EU:n rokotebarometrin taustalla.

Rokottamiseen liittyvää luottamusta ja mahdollista epäröintiä tulee ajatella jatkumona, jossa suhtautuminen rokotamiseen ja rokotteisiin voi vaihdella merkittävästi. Suurin osa ihmisistä ottaa itselleen ja lapsilleen kaikki rokotteet, ja suhtautuu rokotteisiin ja rokotustoimintaan luottavaisesti. On myös olemassa pieni ryhmä, jolla on suuri epäluottamus rokotustoimintaa kohtaan ja joka kategorisesti kieltäytyy kaikista tai lähes kaikista rokotteista. Näiden ryhmien välillä on kuitenkin ihmisiä, joista osa ottaa useimmiten kaikki rokotteet, mutta mahdollisesti myöhäistävät yhden tai useamman rokotteiden ottamista, osa suhtautuu epäröiden rokotteisiin, mutta ottaa ne lopulta keskustelujen jälkeen, sekä osa sellaisia, jotka kieltäytyvät yksittäisestä rokotteesta (1).

Aiemman tutkimuksen mukaan huoli rokotteiden turvallisuudesta on merkittävin yksittä-

nen syy rokottamiseen ja rokotteisiin liittyvän epäluottamuksen taustalla. Muita luottamukseen vaikuttavia asioita ovat koettu tiedon puute, käsitykset rokotteiden tehottomuudesta tai tarpeettomuudesta sekä terveysturvamaisiin kohdistuva epäluulo (20, 21.) On kuitenkin syytä muistaa, että rokotuspäätöksiin liittyviä syy-seuraussuhteita on hankala – tai lähes mahdoton – todentaa, sillä havainnot perustuvat useimmiten kyselyiden tai haastattelujen kautta annettuun tietoon omasta tai lapsen rokotuskäyttäytymisestä.

AINEISTOT JA MENETELMÄT

Selvitimme suomalaisten suhtautumista rokotuksiin syksyllä 2019 kahdessa kyselyssä, joissa tutkittiin laajemmin suomalaisten asenteita ja tietämystä suhteessa tieteeseen ja tieteelliseen kehitykseen (15) sekä lääkkeisiin (16). Osallistuimme näiden kyselyjen rokotuksia koskevan osion laadintaan. Molemmat kyselyt pohjautuvat edustavaan satunnaisotokseen suomalaisista.

Tiedebarometrin toteutti Yhdyskuntatutkimus Oy, Tieteen tiedotus ry:n toimeksiannosta. Tiedebarometri on julkaistu joka kolmas vuosi vuodesta 2001 alkaen. Vuonna 2019 Tiedebarometrin vaihtuva osio sisälsi myös 12 kysymystä suomalaisten suhtautumisesta rokotuksiin ja rokotamiseen. Rokotusaiheet kysymykset selvittivät suomalaisten käsityksiä rokotteiden turvallisuudesta, viranomaisten rokotteista ja rokotamisesta antamaa tietoa ja rokotamisen pakollisuutta suhteessa vapaaehtoisuuteen.

Tiedebarometri-kyselyn aineisto vuodelta 2019 koostuu kahdesta osasta. Perusaineistona oli postikysely (1063 vastaajaa) ja sitä täydennettiin verkkokyselyn paneelinaineistolla (1146 vastaajaa). Rokotuksia koskeva osuus perustuu postikyselyyn, joka tehtiin 3.6.2019–26.9.2019 välisenä aikana. Kyselyyn vastasi 1063 henkilöä. Kyselyn kohdejoukkona oli koko maan (pois lukien Ahvenanmaa) 18–70-vuotias väestö. Kohdehenkilöt, otoskoko 8000 henkilöä, poimittiin satunnaisesti väestötietojärjestelmästä Väestörekisterikeskuksen luvalla ja kyselyyn vastasi 1063 henkilöä (13,3%).

Lääkebarometri-kyselyn toteutti Fimea syksyllä 2019, järjestyksessä kolmannen kerran. Tutkimuksen tavoitteena oli selvittää ja kuvata kansalaisten näkemyksiä lääkkeistä ja niiden käytöstä. Tällä kertaa mukana oli myös rokotuksia koskeva osio. Tutkimuksen aineisto on kerätty

verkkokyselyinä. Kyselyn otos (10650) muodostui Taloustutkimus Oy:n verkkopaneeliin kuuluvista 18–79-vuotiaista suomalaisista. Otanta oli ositettu sukupuolen, iän, koulutustason ja asuinpaikan mukaan. Kyselyyn vastasi 2104 henkilöä (19,8 %). Aineiston edustavuutta tarkasteltiin vertaamalla jakaumia vuosien 2017–2018 väestöjakaumiin. Tarkasteltavina tekijöinä olivat sukupuoli, ikä, sosioekonominen asema (koulutus, pääasiallinen toiminta ja tulot), siviilisääty ja asuinalueen kaupunkimaisuus.

EU:n rokotebarometrin (16) toimeksiantaja on Euroopan komission Terveyden ja elintarviketurvallisuuden pääosasto ja tutkimuksen on toteuttanut kansainvälinen mielipide- ja markkinatutkimuksiin erikoistunut Kantar -yritys. Aineisto on kerätty 15.3–29.3.2019, ja aineistossa on 27 524 vastaajaa 28 maasta. Jokaisesta maasta on painotettu maan suhteellinen osuus Euroopan väkilukuun verrattuna ja valittu edustava otos väestöstä. Suomalaisia oli haastateltavana 1000 yli 15-vuotiaista henkilöä. Aineisto on kerätty haastattelujen avulla vastaajien kotona. Aineiston keruu perustuu osittain standardoituun Eurobarometriin ja kysymysten pohjana on hyödynnetty Vaccine Confidence -projektia (1, 19). Vaccine Confidence on London School of Hygiene and Tropical Medicinen tutkijoiden pystyttämä määraaikainen projekti, jonka tutkijoiden luomaa testipatteristoa sekä Euroopan komissio että Maailman terveysjärjestö ovat käyttäneet viime vuosina ymmärtääkseen maiden välisiä rokotusluotamuksen eroja.

Aineisto perustuu strukturoidulla pohjalla tehtyyn haastatteluun, jossa on vastausmallit jokaiseen kysymystyyppiin. Kysymysten lajeja on 5, ja niiden alla on yhteensä 20 kysymystä. Eniten tärkeitä kysymyksiä liittyi rokotetietoon ja rokotusasetuksiin. Esimerkiksi rokotamattomuuden syitä tarkastelevassa kysymyksessä on listattu ennalta määrättyjä vastauksia, jotka pohjautuvat Vaccine Confidence Project™-työryhmän 'kolmen c:n' oletuksiin rokotuskattavuudesta (1).

Wellcome -säätiön tilaaman Wellcome Global Monitor (18) -kyselyn aineiston on kerännyt Gallup-markkinatutkimuslaitos. Kyselyssä selvitettiin vastaajien asenteita suhteessa (lääke)tieteeseen ja terveyteen ja se sisälsi myös erityisen rokotuksia koskevan osan. Tutkimusta varten haastateltiin yhteensä 140 000 ihmistä 140 maassa.

Suomalaisia haastateltiin kyselyyn yhteensä 1000 vastaajaa. Aineiston kuvauksesta ei kuitenkaan löydy tarkempaa selostusta otannan satunnaistamisesta tai painotuksesta. Kysely toteutettiin puhelinhaastatteluna keväällä ja alkukesällä 2018. Rokotekysymysten tausta on kuvattu Vaccine Confidence -projektin tutkimuksissa ja niissä käytetyissä muuttujissa (13).

Tulosten edustavuutta toki heikentää kyselyjen suhteellisen alhainen vastausprosentti. Alhainen vastausprosentti voi tarkoittaa käytännössä sitä, että vastaajiksi valikoituvat ensi sijassa aiheesta kiinnostuneet. Tätä ongelmaa on hankala ratkaista, sillä esimerkiksi Tiedebarometrin kaltaisissa teemallisesti kohdennetuissa laajahkoissa verkkokyselyissä vastausprosentit eivät tyypillisesti nouse juuri 20 prosentin yläpuolelle. Syynä on kansalaisten kasvava passiivisuus kyselyihin vastaamisessa. Verkkopaneelisiin pohjaavissa kyselyissä vastausprosentti on tyypillisesti korkeampi. Toisaalta nekään eivät välttämättä poista tätä edustavuusongelmaa, sillä ne on saatu jo kertaalleen valikoituneesta vastaajien joukosta eli paneelisteiksi ryhtyneistä, ei suoraan väestörekisterin otannasta.

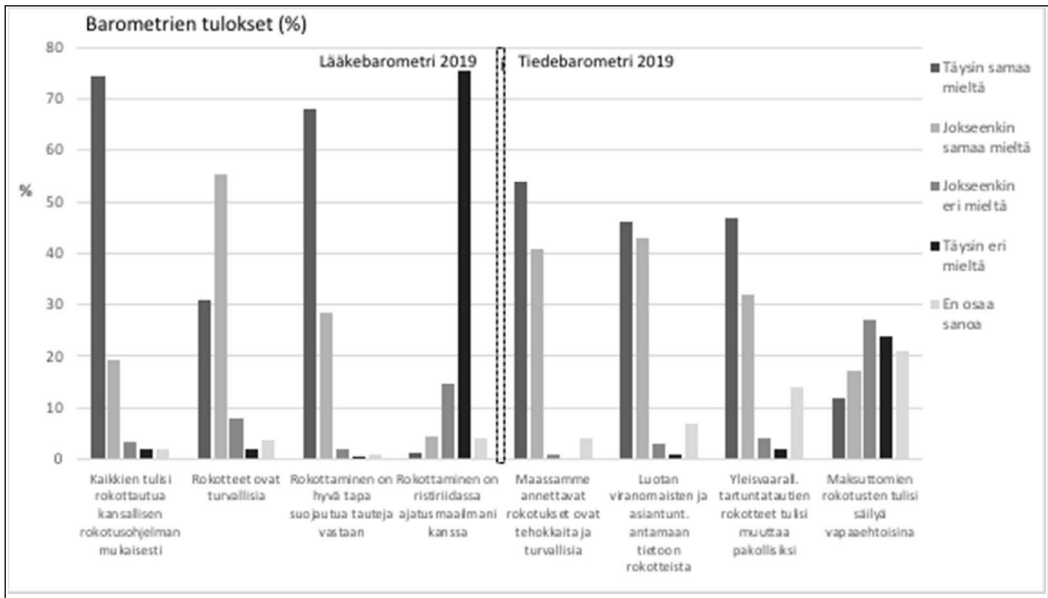
TULOKSET

SUHTAUTUMINEN ROKOTUKSIIN

Tiedebarometrissä vastaajien näkemyksiä suhteessa rokotuksiin testattiin muun muassa väitteellä ”Maassamme annettavat rokotteet ovat tehokkaita ja turvallisia”. Täysin tai paljolti samaa mieltä oli 95% vastaajista ja vain 1% eri mieltä. Täysin samaa mieltä oli 54% ja jokseenkin samaa mieltä 41% vastaajista. Lääkebarometrissa kysyttiin erikseen rokotteiden turvallisuudesta: vastaajista 30,9% oli täysin ja 55,4% jokseenkin samaa mieltä väitteen ”rokotteet ovat turvallisia” kanssa (yhteensä 86,4%). Vastaavasti 68,1% oli täysin ja 28,3% jokseenkin samaa mieltä väitteen ”rokottaminen on hyvä tapa suojautua tauteja vastaan” väitteen kanssa (yhteensä 96,4%). (Kuvio 1).

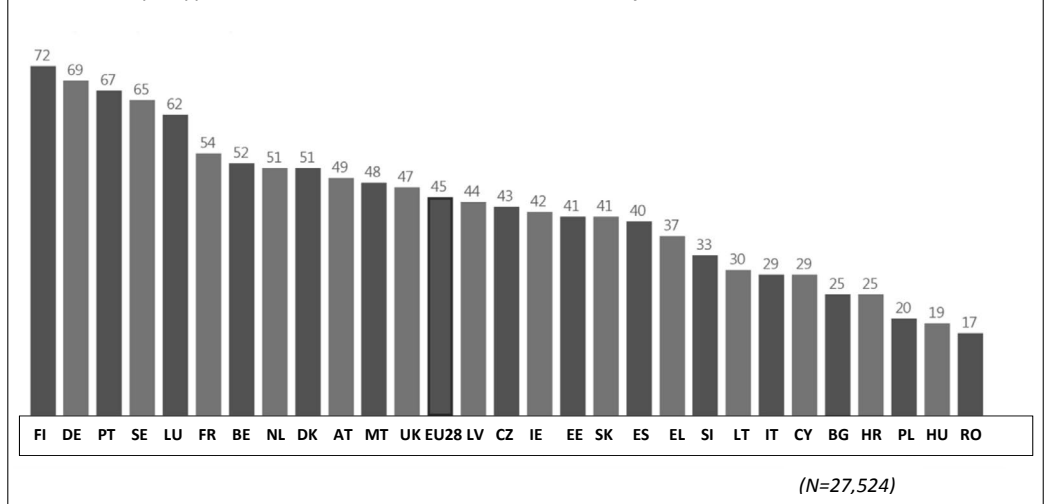
Eurobarometrissa kysyttiin tiettyjen (kysymysten yhteydessä lueteltujen) rokotusten tehokkuudesta ja 96% suomalaisista piti niitä tehokkaina ja 3% tehottomina. Suomalaisen luottamus rokotteiden tehokkuuteen oli korkeinta Euroopassa Hollannin, Ruotsin ja Maltan ohella.

Kuvio 1. Lääkebarometrin 2019 ja Tiedebarometrin 2019 tulokset.

Kuvio 2.

Rokotusten yleisyys eri maissa. Viimeisten viiden vuoden aikana jonkin rokotuksen ottaneet (%)

Lähde: *Special Eurobarometer 488 – Europeans' attitudes towards vaccination*

Suomalaiset suhtautuivat myös kaikkein myönteisemmin väitteeseen ”rokotukset antavat tärkeän suojan paitsi itselle myös toisille”. 98% suomalaisista oli samaa mieltä. Seuraavina olivat Saksa (97%), Hollanti (97%) ja Tanska (96%) kun taas vastaavasti Itävallassa (36%) ja Romaniassa (34%) väitteen kannatus oli merkittävästi matalampi. Eurobarometrin tulosten valossa

suomalaiset ottavat myös ahkerimmin rokotuksia (kuvio 2).

Wellcome Global Monitor -kyselyssä suomalaisten kriittisyys rokotuksia kohtaan oli hieman suurempaa kuin muissa kyselyissä. Siinä rokotusten turvallisuudesta ja tehokkuudesta kysyttiin erikseen. On myös huomattava, että muutenkin kysymysten ja vastausvaihtoehtojen muotoilu

Wellcome Monitorissa ja Tiedebarometrissä poikkesivat toisistaan. Väitteen ”rokotteet ovat turvallisia” kanssa vahvasti samaa mieltä oli 36% ja jonkin verran samaa mieltä 37% vastaajista. Vahvasti eri mieltä oli 1% ja jonkin verran eri mieltä 7% vastaajista. Väitteen ”rokotteet ovat tehokkaita” kanssa vahvasti samaa mieltä oli 46% ja jonkin verran samaa mieltä 36% suomalaisista. Vastaavasti vahvasti eri mieltä oli 1% ja jonkin verran eri mieltä 3% vastaajista.

Wellcome -kyselyn tuloksissa tuli esiin se, että suomalaiset suhtautuvat hieman myönteisemmin rokotuksiin kuin ruotsalaiset ja osin myös myönteisemmin kuin norjalaiset. Ruotsalaisista 69% hyväksyi väitteen rokotteiden turvallisuudesta ja tehokkuudesta 85%. Väitteen lapsille annettavien rokotusten tärkeydestä hyväksyi 83% ruotsalaisista ja omat lapsensa oli rokotuttanut 97%. Norjalaisista väitteen rokotteiden turvallisuudesta hyväksyi 83% ja tehokkuudesta samoin 83%. Väitteen lasten rokottamisen tärkeydestä hyväksyi 97% ja omille lapsilleen rokotuksen oli sallinut samoin 97% norjalaisista.

Sekä Lääkebarometrissä että Eurobarometrissä selvitettiin vastaajien suhtautumista rokotusohjelmiin. Myös Tiedebarometrissä oli välillisesti tähän liittyvä kysymys. Lääkebarometrin väitteen ”Kaikkien tulisi rokottautua kansallisen rokotusohjelman mukaisesti” kanssa oli täysin samaa mieltä 73,5% ja jokseenkin samaa mieltä 17,8% vastaajista. Täysin eri mieltä oli 1,8% ja jokseenkin eri mieltä 3,4% vastaajista. Eurobarometrin väitteeseen ”Rokotusohjelmia ei tarvita, kyse on henkilökohtaisesta valinnasta”, vastasi myönteisesti 1% suomalaisista, mikä oli alhaisin osuus Portugalin ohella. Vastaava osuus ruotsalaisilla oli 3% ja tanskalaisilla 10%. Tulkinnassa on kuitenkin otettava huomioon, että tämä kysymys oli Eurobarometrissä esitetty osana laajempaa kokonaisuutta, jossa muina vaihtoehtoina olivat rokotusohjelmat kansainvälisellä, eurooppalaisella, kansallisella tai alueellisella tasolla.

Tulokset suomalaisten rokotusasteista olivat pitkälti odotusten ja valtakunnallista rokotuskattavuutta koskevien tilastojen mukaisia. Hieman yllättävänä voi kenties pitää sitä, että Tiedebarometrin tulosten mukaan selvä vähemmistö suomalaisista kannattaa rokotusten vapaaehtoisuutta. ”Mielestäni jokaisella on oikeus valita, ottaako rokotuksen itselle tai lapselleen” väitteen kanssa täysin samaa mieltä oli vain 9% ja

jokseenkin samaa mieltä 14%. Valtaosa vastaajista oli joko täysin (28%) tai jokseenkin (34%) eri mieltä. Väitteen ”Maksuttomien rokotusten tulisi säilyä vapaaehtoisina” kanssa täysin samaa mieltä oli 12% ja jokseenkin samaa mieltä 17% vastaajista. Sen sijaan täysin eri mieltä oli 24% ja jokseenkin eri mieltä 27% vastaajista. Mutta nämäkin tulokset ovat linjassa suomalaisten rokotusmyönteisyyden kanssa.

TIETOLÄHTEET JA LUOTTAMUS

Tiedebarometrissä selvitettiin myös luottamusta rokotustiedon lähteisiin ja Eurobarometrissä lisäksi eri tietolähteiden käyttöä rokotusasioissa. Lääkebarometrissä ja Wellcomen kyselyssä tietolähteitä ei erikseen selvitetty.

Tiedebarometrin kysymykseen ”Luotan viranomaisten ja asiantuntijoiden antamaan tietoon rokotteista ja rokottamisesta” 46% vastaajista oli täysin ja 43% jokseenkin samaa mieltä. Kun Eurobarometrissä kysyttiin tietolähteiden luotettavuutta, vastaajien selvä enemmistö (65%) sanoi luottavansa lääkäreihin ja seuraavana olivat terveysviranomaiset (12%). Suomalaiset ja ruotsalaiset poikkesivat tässä suhteessa siinä, että luottivat eniten terveysviranomaisiin, kun taas muualla luotettiin eniten lääkäreihin. Tämä luottamus terveysviranomaisiin selittänee pitkälti myös suomalaisten positiivista suhtautumista rokotuksiin ja korkeaa rokotuskattavuutta.

Kun Eurobarometrissä kysyttiin sitä, mistä medioista vastaajat saavat omiin rokotuksiin liittyvää tietoa, selvästi suosituin oli televisio (51%) ja seuraavina sanoma- ja aikakauslehdet (17%), radio (14%), sosiaalinen media (12%) ja internet-sivustot (10%). Suomalaiset poikkesivat eurooppalaisesta keskiarvosta siinä, että suosituin media oli sanoma- ja aikakauslehdet (52%). Tulos on samansuuntainen yleisten tiedebarometriin kanssa, jossa lehdistön rooli tiedettä koskevan tiedon lähteenä on Suomessa merkittävästi suurempi kuin Euroopassa yleensä (15,22).

TAUSTATEKIJÖIDEN VAIKUTUS ASENTESIIN

Sosioekonomisten muuttujien vaikutuksesta rokotusasteisiin ja -käyttäytymiseen ei Suomessa ole olemassa juurikaan tutkimustietoa. Ranskassa on esimerkiksi havaittu rokotusvastaisten asenteiden olevan yleisempiä korkeammin koulutettujen vanhempien keskuudessa (23). Italiassa matalampi koulutustaso oli taas yhteydessä ma-

talampaan influenssarokotuskattavuuteen aikuisilla (24). Sosioekonomisten ja muiden taustamuuttujien vaikutus on vahvasti kontekstiin ja rokotteeseen sidottua (25).

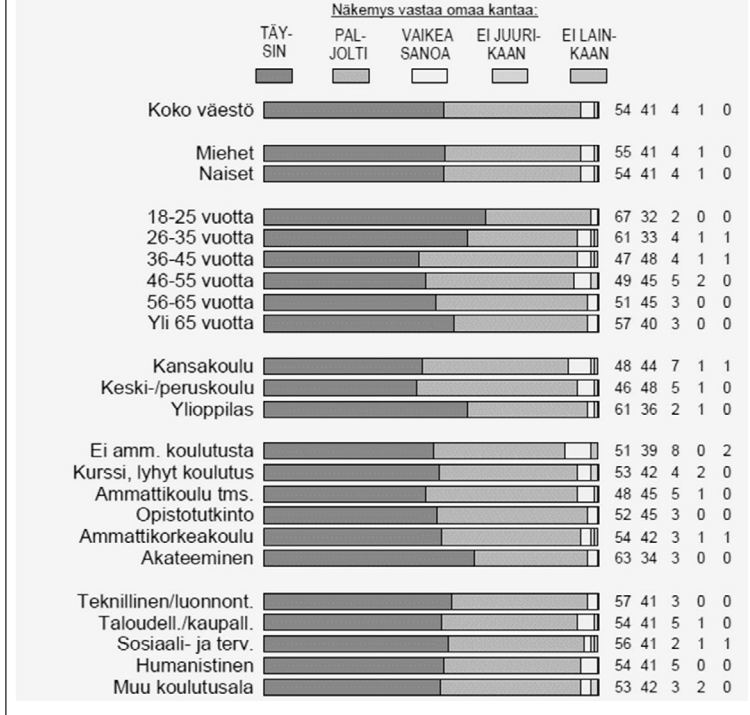
Tiedebarometrissa selvitettiin iän, koulutustaustan, asuinpaikan ja tiedekiinnostuksen suhdetta rokotuksia koskeviin näkemyksiin. Kaikki nämä tekijät olivat jossain määrin yhteydessä rokotusasetteisiin. Ikäryhmistä kaikkein myönteisimmin rokotuksiin suhtautuivat 18–25-vuotiaat. Tähän ikäryhmään kuuluvat vastaajat hyväksyivät selvästi muita varauksettomammin väitteen ”Maassamme annettavat rokotukset ovat tehokkaita ja turvallisia” ja olivat vahvimmin eri mieltä väitteen ”Rokotusten vaaroista ja haittavaikutuksista puhutaan aivan liian vähän” kanssa. Muiden ikäryhmien suhtautumisessa oli enemmän vaihtelua. Hieman yllättäen 36–45-vuotiaat olivat vahvimmin eri mieltä väitteen ”Maassam-

me annettavat rokotukset ovat tehokkaita ja turvallisia” kanssa. Muissa kysymyksissä yli 65-vuotiaat olivat hieman kriittisempiä suhteessa rokotusten turvallisuuteen ja hyödyllisyyteen kuin 36–45-vuotiaat.

Koulutustaustalla näytti olevan jonkin verran yhteyttä vastaajien asenteisiin. Ylioppilastutkinnon suorittaneista vastaajista 61% oli täysin samaa mieltä väitteen ”Maassamme annettavat rokotukset ovat tehokkaita ja turvallisia” kanssa kun vastaava osuus vain kansakoulun käyneistä oli 48%. Vastaavasti ylioppilastutkinnon suorittaneista 62 % oli täysin eri mieltä väitteen ”Rokotteet ovat usein isompi terveystarve kuin ne taudit, joita vastaan niitä annetaan” kanssa kun vastaava osuus ainoastaan kansakoulun käyneistä oli vain 30%. Kuviossa 3 on kerrottu vastaukset väitteeseen ”Maassamme annettavat rokotukset ovat tehokkaita ja turvallisia”.

Kuvio 3.

Suhtautuminen rokotuksiin iän, koulutuksen ja sukupuolen mukaan: ”Maassamme annettavat rokotteet ovat tehokkaita ja turvallisia”. (%)

Lähde: Tiedebarometri 2019

Alueelliset erot eivät olleet kovin merkittäviä, joskin Itä-Suomessa, Uudellamaalla ja Etelä-Suomessa asuvat suhtautuivat rokotuksiin hieman muita myönteisemmin ja Pohjois-Suomessa asuvat puolestaan kielteisemmin. Sen sijaan asuinpaikan koolla näytti olevan hieman enemmän merkitystä: yli 80 000 asukkaan kunnissa asuvat suhtautuivat jonkin verran myönteisemmin rokotuksiin kuin alle 8 000 asukkaan kunnissa asuvat.

Kiinnostus tieteeseen oli selkeämmin yhteydessä rokotusasenteisiin. Selvimmin tämä tuli esiin väitteen ”Rokotusten vaaroista ja haittavaikutuksista puhutaan aivan liian vähän” yhteydessä. Tieteestä kiinnostuneista 50% oli täysin tai jokseenkin eri mieltä ja 27% täysin tai jokseenkin samaa mieltä. Vastaavat osuudet niiden joukossa, jotka eivät olleet tieteestä kiinnostuneita olivat 23% ja 42%.

Eurobarometrissä ei tarkasteltu maakohtaisesti taustatekijöiden kuten koulutuksen, iän, sukupuolen tai sosiaaliryhmän vaikutusta asenteisiin.

Lääkebarometrissä peilattiin rokotusasenteita suhteessa henkilökohtaiseen vakaumukseen kysymyksellä ”rokottaminen on ristiriidassa ajatusmaailmani kanssa”. Täysin samaa mieltä oli 1,4% ja jokseenkin sama mieltä 4,3% vastaajista. Vastaavasti 75,6% oli täysin eri mieltä ja 14,8% jokseenkin eri mieltä. Kantaansa ei ilmaissut 3,9% vastaajista.

Tiedebarometrissä ja Eurobarometrissä ei erikseen selvitetty vastaajien henkilökohtaisen vakaumuksen roolia rokotuksista kieltäytymisessä. Myöskään Wellcome Global Monitorissa tätä ei kysytty, mutta toisaalta siinä oli kiinnostavaa vertailua yleisten tiedeasenteiden ja uskonnollisen vakaumuksen suhteesta ja mahdollisista ristiriidoista. Suomalaiset osoittautuivat tässä suhteessa maallistuneemmiksi kuin ruotsalaiset ja norjalaiset. Kysymyksen ”kun tiede on eri mieltä uskontosi kanssa, uskotko tieteeseen” suomalaisista vastasi myönteisesti 68% ja kielteisesti 17%, vastaavasti norjalaisista vastasi myönteisesti 54% ja kielteisesti 41%, ruotsalaisista myönteisesti 56% ja kielteisesti 30%.

POHDINTA

Julkisessa keskustelussa ajoittain esiin nouseva ajatus rokotusvastaisuuden lisääntymisestä ja

pelot rokotuskattavuuden romahtamisesta eivät ainakaan kyselyjen valossa näytä olevan selkeästi ankkuroituina ihmisten asenteisiin ja käsityksiin. Eurobarometrin ja Wellcome monitorin vertailut vahvistavat myös sitä, että suomalaisten suhtautuminen rokotuksiin on kansainvälisessä vertailussa erittäin myönteinen. Tulokset eivät ole yllättäviä myöskään vertailtaessa tuoreisiin rokotuskattavuutta koskeviin valtakunnallisiin tilastoihin.

Euroopassa (26) ja Pohjois-Amerikassa (27,28) käydyssä rokotuskeskustelussa on ajoittain korostunut erityisesti vaatimus valinnanvapaudesta suhteessa rokotuksiin. Suomalaisia koskevien tulosten valossa onkin hieman yllättävää, että väitämille rokotusten vapaaehtoisuudesta löytyi selvästi vähemmän kannatusta kuin pakollisuudelle. Tämä saattaa liittyä suomalaisten poikkeuksellisen vahvaan luottamukseen kansallisiin instituutioihin sekä terveysviranomaisiin ja asiantuntijoihin, jotka suosittelevat rokotuksia. Rokotusohjelman muuttaminen pakolliseksi oli myös paljon julkisessa keskustelussa syksyn 2018 aikana, kun Pietarsaareissa heräsi pelko tuhkarokkoepidemiasta.

Eurobarometrin tuloksissa Suomi ja muut pohjoismaat erottuivat muista siinä, että niissä luotettiin eniten terveysviranomaisiin rokotustiedon lähteenä. Toinen selkeä tietolähteisiin liittyvä ero eurooppalaisessa vertailussa oli se, että suomalaiset pitivät tärkeimpänä tietolähteenä sanoma- ja aikakauslehtiä, kun muualla tärkein lähde on televisio.

Väittämässä ”Rokotusten vaaroista ja haittavaikutuksista puhutaan aivan liian vähän” mielipiteet menevät melko lailla tasan. Turvallisuus on aina ollut puhuttava aihe rokotuksiin liittyen. Tämä osoittaa sen, että tutkittua tietoa tulisi saada esille entistä enemmän ja tehokkaammin, esimerkiksi monipuolisen viestinnän ja vaikka koulujen opetussuunnitelmien ja terveydenhuollon ammattilaisten kautta.

Tulokset valaisevat myös hieman mahdollisia uskonnollisia tai ideologisia syitä rokote-epäroinnin taustalla. Alle 6% suomalaisista näki jotain maailmankatsomukseensa liittyvää ristiriitaa suhteessa rokotuksiin. Wellcomen kyselyssä suomalaiset erottuivat suhteessa ruotsalaisiin ja norjalaisiin poikkeuksellisen maallistuneina, jotka vaikuuttivat uskovansa tieteen tuloksiin silloinkin, kun ne ovat mahdollisesti ristiriidassa uskonnol-

lisen vakaumuksen kanssa.

Tiedebarometrissä sosioekonomiset tekijät eivät selittäneet suomalaisten rokotusasteita kovin vahvasti, joskin korkeammin koulutetut ja suuremmissa kaupungeissa asuvat olivat myönteisimpiä suhteessa rokotuksiin ja Pohjois-Suomessa asuvat jonkin verran muita kielteisempiä. Sen sijaan kiinnostus tieteeseen näytti ennakoivan vahvemmin rokotusmyönteisyyttä.

Tässä katsauksessa on tyydytty tulosten vertailuun ja kuvailevaan analyysiin ilman pidemmälle meneviä tilastollisia analyysejä. Tiedebarometrin aineistot ovat saatavilla Kansallisessa tietoarjostossa tarkempaa tutkimusta varten. Lääkebarometrin tulokset ovat myös saatavilla Lääkealan turvallisuus- ja kehittämiskeskuksesta Fi-measta.

ASENTEET JA TIETÄMYS: ROKOTETUTKIMUSTEN ONGELMIA

Yksi rokotusasteiden arviointiin liittyvä ongelma on, että erilaiset rokotuskriittisyyden ja -epäilyn muodot leimataan yksioikoisesti rokotusvas-taisuudeksi, joka yhdistetään yleiseen tiedevastaisuuteen. Näiden taustalla puolestaan nähdään usein tietämättömyys, jonka taustalla vaikuttavat esimerkiksi heikko koulutustaso ja kielteiset asenteet tiedettä kohtaan. Käytännössä tämä liittyy esimerkiksi siihen, miten tiedettä koskeva tietämys sekoitetaan tiedettä koskeviin asenteisiin. Asiaa on tutkittu paljon varsinkin tiedeviestinnän (science communication) ja tiedettä koskevan ymmärryksen (public understanding of science) tutkimusperinteissä. Tietämyksen ja asenteet yksioikoisesti niputtavaa lähestymistapaa nimitetään puutemalliksi (deficity model). Vaikka yksioikoisesti tulkittu puutemallin ongelmat on tuotu esiin tutkimuksessa jo pitkään (29,30), siihen nojautaan edelleen usein tiedeasenteiden selityksenä.

Myös rokotteita käsittelevä Eurobarometri perustuu osittain puutemallille. Tämä näkyy erityisesti tavassa, jolla barometrin rokotetietämystä koskeva osio on toteutettu. Tässä osiossa on vastaajille esitetty neljä väitettä, johon heidän tulee vastata kyllä/ei/en tiedä. Yksi väitteistä on ”Rokotteet testataan perusteellisesti”. On oletettavaa, että keskimääräisellä vastaajalla ei ole riittävästi tietoa arvioida väitteen tiedollista puolta, joten hän vastaa siihen oman instituutioita koskevan luottamuksensa pohjalta arvioidessaan rokotteiden turvallisuutta ja tehokkuutta. Vastauk-

ssa ei siis vastaajan näkökulmasta ole kysymys niinkään tiedosta kuin mielipiteestä ja luottamuksesta tietoa tuottaviin instituutioihin. Siksi tämän tyyppinen kysymys olisi mielekkäämpää esittää ja tulkita asenneväittämänä, johon vastataan viisiportaisella asteikolla.

Rokotusasteiden taustoja 24 maassa selvittäneet Hornsey ym. (14) kritisoivat puutemallia ja sen pohjalta toteutettuja valistuskampanjoita tehottomuudesta. Sen sijaan he pyrkivät erottelemaan erilaisia psykologisia tekijöitä ja mekanismeja, jotka auttavat ymmärtämään niitä syitä, joiden pohjalta jotkut ihmiset kieltäytyvät rokotuksista. He erottavat neljän tyyppisiä taustatekijöitä: salaliittoteoriat, inho, reaktanssi/vastarinta, individualismi vs. hierarkkisuus. Erilaiset inhon tunteisiin liittyvät pelot ja fobiat saavat puolestaan jotkut ihmiset kieltäytymään rokotuksista ja ylipäättään lääketieteellisistä toimenpiteistä. Konformismin vastainen asenne on puolestaan psykologinen mekanismi, joka auttaa vahvistaamaan omaa minäkuva instituutioiden ja yleisen mielipiteen vastustamisen kautta. Neljäntenä oleva selitystekijä nojautuu kulttuurisen kognition teoriaan, joka operoi individualismin/kommunitarismien ja hierarkkisuuden/egalitarismin akselleilla.

Hornsey ym. kyselytutkimuksessa oli mukana runsaat 5000 vastaajaa 24 maasta. Tulosten mukaan rokotekielteisyyttä selittivät eniten viehtymys salaliittoteorioihin, konformismin vastaisuus, vereen ja neuloihin liittyvät inhon tunteet sekä yksilöllisyyttä ja hierarkkisuutta koskevat asenteet. Sen sijaan erilaiset demografiset tekijät kuten koulutustausta eivät vaikuttaneet merkittävästi rokotusasteisiin. Tulokset valaisevat hyvin sitä, että rokotuskriittisyys on varsin moniulotteinen ilmiö. Siinä riittää tutkittavaa vielä pitkään.

Kyselytutkimuksen mahdollisuudet selvittää rokotuskriittisyyteen tai rokote-epäröintiin liittyviä hienovaraisia tekijöitä ovat toki muutenkin rajalliset. Rokotekriittisiä vanhempia haastatelleet Nurmi ja Salmenniemi (10) huomauttavat, että rokotekriittisyys muodostaa laajan kirjon erilaisia asenteita ja toimintatapoja. Yhteen ääripäähän kuuluvat rokotekriittiset vanhemmat saattavat epäröinnistä huolimatta ottaa kaikki suositellut rokotukset, kun taas toisessa ääripäässä olevat kieltäytyvät kaikista rokotteista. Koska lasten rokottaminen on vahvasti neuvoloiden

käytäntöihin institutionalisoitunut tapa, kaikki rokotuksiin kriittisesti suhtautuvat vanhemmat eivät siis välttämättä kieltäydy rokotuksista. Sen sijaan he saattavat käyttää muita hiljaisen vastarinnan muotoja suhtautuessaan terveydenhuoltoon ja viranomaisiin tai rokotuksiin liittyvään julkiseen keskusteluun.

Tässä katsauksessa käsitellyt tutkimukset perustuvat kyselyaineistoihin. Kyselytutkimusten tuottaman tiedon merkitys tulee parhaiten esiin silloin kun samoja kyselyjä toistetaan riittävän monta kertaa. Kyselytutkimukset antavat mahdollisuuden tarkastella erilaisten käsitysten ja asenteiden yleisyyttä yhteiskunnassa. Niiden avulla on kuitenkin hankala selittää syitä käsitysten ja asenteiden taustalla. Sosioekonomisten muuttujien avulla voidaan toki syventää ymmärrystä, mutta niiden avulla on hankala selittää itse mekanismeja käsitysten ja asenteiden taustalla – sellaiset toimivat yksilötasolla. Kyselytutkimukset tarvitsevat rinnalleen myös laadullisia haastatteluihin tai media-aineistoihin nojautuvia

kirjoittamiseen.

Väliverronen, E., Sivelä, J., Nohynek, H., *The relationship of Finns to vaccinations – what recent surveys say.* Sosiaalilääketieteellinen aikakauslehti – Journal of Social Medicine 2019; 56: 256–265.

The review presents recent surveys of Finnish vaccination attitudes and makes a descriptive analysis based on them. In the light of the survey results, Finns have a very strong confidence in the effectiveness and safety of vaccines in international comparison. Also, data from the National Vaccination Register on the recent development of vaccination coverage do not support the public

tutkimuksia. Toisaalta edellä kerrotut tulokset osoittavat, että sekä rokotuskattavuus että luottamus terveysviranomaisiin rokotusasioissa ovat Suomessa edelleen erittäin korkealla tasolla.

KIITOKSET:

Kiitämme yht.kand. Essi Ikäheimosta avusta aineiston kokoamisessa ja jäsentelyssä sekä käsikirjoituksen arvioitsijoita ja teemanumeron toimistusta hyödyllisistä kommentteista.

RAHOITTAJAT:

Katsaus tehtiin osana Suomen Akatemian rahoittamaa Mediating Expertise -tutkimushanketta. (Suomen Akatemia, Media ja yhteiskunta -ohjelma) <http://dx.doi.org/10.13039/501100005875>

KIRJOITAJIEN KONTRIBUUTIOT:

Väliverronen, Sivelä ja Nohynek suunnittelivat katsauksen. Väliverronen luonnosteli käsikirjoituksen. Sivelä ja Nohynek osallistui tulosten pohdintaan ja käsikirjoituksen muokkaukseen ja

claims of a significant increase in refusal to vaccinate. However, more research is needed on the attitudes of Finns towards vaccinations, especially on regional variation. In addition to surveys, there is also a need for qualitative research on vaccination attitudes.

Keywords: Vaccinations, attitudes, trust, vaccine hesitancy

Saapunut 02.05.2020

Hyväksytty 18.08.2020

LÄHTEET

- (1) MacDonald, N E, Vaccine hesitancy: Definition, scope and determinants. *Vaccine* 2015, 33: 4161–4164.
- (2) Yaqub O, Castle-Clarke S, Sevaldis N, Chataway J. Attitude to vaccination: a critical review. *Soc Sci Med* 2014;112:1–11.
- (3) Hannikainen T. Rokotuksen vastustusliikkeestä. *Duodecim* 1914, 2.
- (4) Kitta A. Vaccinations and public concern in history – legend, rumor, and risk perception. Routledge Taylor & Francis Group; New York, NY, USA: 2012
- (5) Blume, S. Immunization. How vaccines became controversial. Reaktion Books, Lontoo, 2017.
- (6) Puumalainen, T, Nohynek, H & Launis, V. Onko Suomi muuttumassa rokotuskriittiseksi? *Suomen Lääkärilehti* 2015, 70: 2222–2223.
- (7) Koski, K., Holst, J. Exploring Vaccine Hesitancy Through an Artist–Scientist Collaboration. *Bioethical Inquiry* 14, 411–426 (2017). <https://doi.org/10.1007/s11673-017-9798-5>
- (8) Sivelä, J. et al. Käsitukset rokotuksista ja rokotuskattavuuteen vaikuttavat tekijät. *Suomen lääkäri-lehti* 2018. 10 (73): 648–652.
- (9) Karlsson LC, Lewandowsky S, Antfolk J, Salo

- P, Lindfelt M, Oksanen T, et al. (2019) The association between vaccination confidence, vaccination behavior, and willingness to recommend vaccines among Finnish healthcare workers. *PLoS ONE* 14(10): e0224330. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0224330>.
- (10) Nurmi, J, Salmenniemi, S Konfliktien välttelyä ja piiloon hakeutumista. Rokotekriittisten vanhempien vastustustaktiikat. Teoksessa Autti, Outi ja Lehtola, Veli-Pekka (toim.) *Hiljainen vastarinta*. Tampere University Press: Tampere, 2019, 55–80.
 - (11) THL, Lasten rokotuskattavuus. 2020. <https://thl.fi/fi/web/infektioaudit-ja-rokotukset/tietoa-rokotuksista/kansallinen-rokotusohjelma/rokotuskattavuus/lasten-rokotuskattavuus>
 - (12) Kata A. A postmodern Pandora's box: anti-vaccination misinformation on the Internet. *Vaccine*. 2010;28(7):1709–1716 .
 - (13) Larson, HJ, Jarrett, C, Schulz, WS *et al.* Measuring vaccine hesitancy: the development of a survey tool *Vaccine*, 2015 33: 4165–4175.
 - (14) Hornsey, M. J., Harris, E. A., & Fielding, K. S. The psychological roots of anti-vaccination attitudes: A 24-nation investigation. *Health Psychol*. 2018, 37: 307–315.
 - (15) Tiedebarometri 2019. Tutkimus suomalaisten suhtautumisesta tieteeseen ja tieteellis-tekniseen kehitykseen. Tieteen tiedotus ry 2019. http://www.tieteentiedotus.fi/files/Tiedebarometri_2019.pdf
 - (16) Lääkebarometri 2019. Fimea kehittää, arvioi ja informoi julkaisusarja 8/2019. Lääkealan tutkimus- ja kehittämiskeskus Fimea, Kuopio, 2019.
 - (17) European Commission (2019) Europeans' attitudes towards vaccination. Special Eurobarometer 488. European Commission, Directorate-General for Health and Food Safety. https://ec.europa.eu/health/sites/health/files/vaccination/docs/20190426_special-eurobarometer-sp488_en.pdf
 - (18) Wellcome Global Monitor 2018. How does the world feel about science and health. Wellcome Trust, Lontoo 2019. <https://wellcome.ac.uk/reports/wellcome-global-monitor/2018>
 - (19) Vaccine Confidence Project <https://www.vaccineconfidence.org/>
 - (20) European Centre for Disease Prevention and Control. Rapid literature review on motivating hesitant population groups in Europe to vaccinate. Stockholm: ECDC; 2015.
 - (21) Salmon, Daniel A.; Dudley, Matthew Z.; Glanz, Jason M; Omer, Saad B. Vaccine hesitancy: Causes, consequences, and a call to action, *Vaccine*, Volume 33, Supplement 4, 2015, Pages D66-D71, ISSN 0264-410X, <https://doi.org/10.1016/j.vaccine.2015.09.035>.
 - (22) National Science Foundation, Science and Engineering Indicators 2018, Science and Technology: Public Attitudes and Understanding, <https://www.nsf.gov/statistics/2018/nsb20181/report>
 - (23) Bocquier, A, Fressard, L, Cortaredona, S, Zaytseva, A, Ward, J, Gautier, A, Peretti-Watel, P & Verger, P. Social differentiation of vaccine hesitancy among French parents and the mediating role of trust and commitment to health: A nationwide cross sectional study, *Vaccine*, Volume 36, Issue 50, 2018, Pages 7666–7673, <https://doi.org/10.1016/j.vaccine.2018.10.085>.
 - (24) Damiani, G, Federico, B, Visca, M, Agostini, F & Ricciardi, W. The impact of socioeconomic level on influenza vaccination among Italian adults and elderly: A cross-sectional study, *Preventive Medicine* 2007, 45: 373-379, <https://doi.org/10.1016/j.pymed.2007.07.007>.
 - (25) Bocquier A, Ward J, Raude J, Peretti-Watel P, Verger P. Socioeconomic differences in childhood vaccination in developed countries: a systematic review of quantitative studies. *Expert Review of Vaccines*. 2017 16(11):1107-1118. DOI: 10.1080/14760584.2017.1381020.
 - (26) Luyten J, Desmet P, Dorgali V, et al. Kicking against the pricks: vaccine sceptics have a different social orientation. *Eur J Public Health* 2013;24:310–14.
 - (27) Reich, J. Neoliberal Mothering and Vaccine Refusal Imagined Gated Communities and the Privilege of Choice. *Gender & Society* 2014, 28 (5): 679–704.
 - (28) Reich, J. Calling the shots. Why parents reject vaccines. New York UP, New York, 2016.
 - (29) Bauer, M, Allum, N & Miller S. What can we learn from 25 years of PUS survey research? Liberating and expanding the agenda. *Public Understanding of Science* 2007, 16: 79–95.
 - (30) Väliverronen, E. Julkinen tiede. Vastapaino, Tampere, 2016.

ESA VÄLIVERRONEN
YTT, professori
Helsingin yliopisto
Valtiotieteellinen tiedekunta

JONAS SIVELÄ
FT, erikoistutkija
Terveysten ja hyvinvoinnin laitos
Infektioautien torjunta ja rokotukset -yksikkö

HANNA NOHYNEK
LT, Ylilääkäri
Terveysten ja hyvinvoinnin laitos
Infektioautien torjunta ja rokotukset -yksikkö